

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI YAŞANAN ÜÇ BÜYÜK KRİZ VE SONUÇLARININ EKONOMİ-POLİTİĞİ*

Emine FIRAT**

Özet

Ekonomik kriz süreci, ülke ekonomileri için tehlikeli ve istikrarsız bir dönem anlamına gelmesine rağmen, ekonomik yapıda bir dönüm noktası olarak da ifade edilmektedir. Ülkele-
rin ekonomik göstergelerinin birinde veya hepsinde ortaya çıkabilecek dengesizlikler, hem
tehlike hem de fırsat yaratacak krizlere davetiye çıkarmaktadır. Ekonomik krizler çok değişik
şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik, siyasi, teknolojik, sosyo-kültürel gelişmelerle
küreselleşme ve rekabet alanında dünyada yaşanan hızlı değişimler krizlerin ortaya çıkmasına
elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

Bu çalışmada yapılan incelemeler ve değerlendirmeler ışığında, ülkemizde ve dünyada
yaşanan krizleri önlemek için gerekli önlemlerin ve IMF destekli istikrar programlarının her
şeyden önce zamanında uygulamaya konması gerektiği sonucuna varılmaktadır. İstikrar poli-
tikaları ile IMF destekli istikrar programları arasında güçlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.
Günümüzde Türkiye açısından kriz koşullarının hala geçerliliğini koruduğu, ancak küresel-
leşme sürecine uyum sağlayamaya çalışan liberal bir toplum düzeni içerisinde her alanda
dengeleri sağlayacak politikalarla yeni fırsatların değerlendirilmesi ve ülke refahının sağlan-
masının yerinde politika ve müdahalelerle her zaman mümkün olduğu görüşüne varılmıştır.

Abstract

Process of economic crisis means a dangerous and instable period for country econo-
mies but it is also regarded as a turning point for the economic structure. Imbalances that may
appear in one or all economic indicators of the countries cause crises that would create both
dangers and opportunities. Economic, political, technological, socio-cultural globalization and
rapid changes in the field competition all over world provide a suitable environment for the
emergence of crises.

* Bu Makale, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde İktisat Ana Bilim Dalı’nda Gerçekleştirilen, “Ekonomik Krizler Ve İstikrar Paketleri Türkiye Uygulaması, (1980-2002), Başlıklı Doktora Tezinin Bazı Bölümleri Özetlenerek Hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör. , Aksaray Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, Aksaray

To conclude, necessity of the timely implementation of necessary measures and stability programs supported by the IMF to prevent crises in our country or world was revealed in the light of the examinations and assessments made in this study. Especially, a strong relation between the crises in developing countries and stability policies for the prevention of those crises and stability programs supported by the IMF was found. It is concluded that crisis conditions may still available in our country today but new opportunities should be assessed through policies that would achieve balance in all fields, and welfare of the country should be attained in a liberal social order trying to harmonize itself with the globalization process.

Giriş

Ekonomik krizler; enflasyon, dış borçlar, kamu kesimi açıkları, üretim daralması, işsizlik, bankacılık sektörünün zayıflaması, dış ticaret açıkları gibi makro ekonomik dengesizliklerin yanında sosyal ve siyasi nedenlerden de kaynaklanabilir. Genellikle para, döviz, bankacılık, dış borç ve finansal krizler şeklinde kendini gösteren ekonomik krizler ülkelere hem tehlike hem de fırsatlar yaratabilmektedir. Küreselleşme ekonomik krizlerin daha sık ortaya çıkmasına uygun bir ortam hazırladığından, gelişmekte olan ülkelerde özellikle 1990'lı yıllarda sıklaşan ve aralıklarla devam eden ekonomik krizler görülmektedir. Ekonomik krizlerden etkilenen ülkelerde birtakım istikrar politikaları uygulamaya konulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin kriz dönemlerinde ve sonrasında uyguladıkları istikrar politikalarının amacı, ekonomilerde görülen dengesizlikleri azaltmak, ekonomik istikrarı sağlamak ve belirli makro ekonomik hedeflere ulaşmaktır. Bu politikalar uygulanırken ekonomik büyüme, istihdam, üretim, gibi makro ekonomik dengeler hedeflenir. Bu hedeflere ulaşmak için istikrar programlarının çeşitli uygulanma şekilleri öncelik kazanmıştır. Bunların arasında Keynesyen, Monetarist, yapısalci ve yeni istikrar politikaları olduğu gibi Ortodoks ve Heterodoks istikrar politikaları da vardır. Gelişmekte olan ülkelerin kriz dönemlerinde uygulamaya çalıştıkları istikrar politikalarına bakıldığında öncelikle Ortodoks istikrar politikalarının uygulandığı görülmektedir.

Monetarist istikrar programları da denilen IMF kaynaklı Ortodoks politikalar, enflasyonu, aşırı değerlenmiş kur ve bütçe dengesizliğine bağlamaktadır. Dolayısıyla, Ortodoks istikrar politikaları, krizlerin önlenmesi için, sıkı para politikaları, devalüasyon, kamu harcamalarının kısıtlanması, fiyat ve döviz kurlarının serbestleştirilmesi ve ücretlerin düşürülmesini önerir (Parasız, 1996:37-38).

1970'lerden sonra gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de enflasyon ve ödemeler dengesi sorunu nedeniyle ortaya çıkan ekonomik krizler Orto-

doks istikrar politikalarında yeni düzenlemeler gerektirmiştir. Yeni Ortodoks istikrar anlayış, enflasyon ve ödemeler dengesi açığının artmasının nedeninin Geleneksel Ortodoks anlayışa ek olarak bütçe açıklıkları ve para arzındaki artış olduğunu ileri sürmüştür (Kazgan, 2005:161-164). Heteredoks istikrar politikalarının amacı ise, devamlı yükselen enflasyonu şok tedbirlerle düşürmek ve bunun sürekliliğini sağlamaktır. Geçici fiyat ve ücret dondurulması, bütçe açıklarının kapatılması ve parasal reform uygulamalarını içerir (Parasız, 2001: 133). IMF ve Dünya Bankası, krizleri önlemek için, Monetarist içerikli talep daraltıcı Ortodoks istikrar politikalar ile birlikte özellikle Latin Amerika olmak üzere birçok ülkede Heterodoks istikrar politikalar da denilen arz yanlı politikalar uygulamıştır (Orhan, 1995:18).

Gelişmekte olan ülkeler, 1980'lerden itibaren dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme modeline geçmişlerdir. Türkiye ekonomik gelişmesini tamamlayabilmek için uzun yıllardan beri, belirli aralıklarla kriz yaşamış, halen de yaşamaktadır. Türkiye'de 5 Nisan 1994 krizi ve sonrasında yaşanan 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin ortak özelliği mali piyasalarda yaşanmış olmasıdır. Bu krizler para, bankacılık, döviz ve likidite krizleri olarak karşımıza çıkmıştır. Bu krizlerin önlenmesi ve ekonominin istikrara kavuşturulması için öncelikle kısa vadeli istikrar politikaları olmak üzere IMF destekli bir dizi tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamaların amacı ilk olarak enflasyonu hızla düşürmek, ekonomik istikrarı sağlamak, yapısal reformları gerçekleştirerek, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yaratmaktır.

1. Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve 24 Ocak Kararları

Gelişmekte olan Türkiye 1970'lerden beri ekonomik krizlerle mücadele etmiş, her dönemde krizlere yönelik değişik politikalar uygulamıştır. Ancak IMF destekli uygulanan istikrar politikalarının bazıları ülkenin iç dinamikleri ile çatışmış, değişen dünya düzenine ayak uyduramamıştır. 1973–1980 arasındaki dönemde dünyadaki dış gelişmeler Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye'de 1973–1980 dönemlerinde dış gelişmelerin de etkisiyle, dış borç ödemeleri yapılamamış, borçlanmaya gidilmiştir. Ülke içindeki siyasi kavgalar ekonomik ve sosyal yapıyı bozmuş, enflasyon % 100'e ulaşmış, ekonomik büyüme haddi sıfıra düşmüş, ekonomi büyük bir krizin içinde kalmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000:182-191). 24 Ocak 1980 programıyla serbest piyasa ekonomisine geçilmiş, dışa açılma ve borçlanma özendirilmiş-

tir. 24 Ocak 1980 yılında uygulanmaya başlayan programın birinci hedefi, yüksek enflasyonu düşürmek olmuştur. 1980–1983 yılları arası finansal serbestleşme hedef alınmış, 1983–1989 döneminde serbest piyasayla ilgili düzenlemeler ve yapısal reformlarla ilgilenilmiştir (Öztürk, 2003: 21). 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ihracata yönelik sanayileşme ile dışa açılmayı, sıkı para politikası ile enflasyonu düşürmeyi ve borçlanma ile ödemeler bilançosu açıklarını kapatmayı amaçlamıştır.

Genel anlamda IMF'nin amacı, üyelerin uluslararası para sistemini düzenlemektir. Türkiye bu dönemde ödemeler dengesi destek kredisi olarak IMF ve Dünya Bankası'ndan aldığı kredilerin dışında OECD ülkelerinden de yardım görmüştür (White, 2005: 48).

1980-1988 döneminde kur, faiz ve teşvik politikaları ile ihracat artışı imalat sanayi ürünlerinde kendini göstermiştir. 1989 yılında tarım ürünleri büyüme hızı kuraklık nedeniyle yüksek oranlarda düşüş göstermiştir. 1988 yılında personel harcamalarının konsolide bütçe vergi gelirlerine oranı % 35,5 iken, bu oran 1993 yılında % 64,1'e yükselmiştir. Benzer şekilde, bütçenin iç borç anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı da hızla artmış ve 1988 yılında % 65,1 iken 1993 yılında % 104,4'e çıkmıştır. Vergi gelirlerindeki artış harcamalardaki artışın gerisinde kalmıştır (Altınok ve Çetinkaya, 2001:150).

1980 sonrası görülen ihracatın artmasına devalüasyon neden olmuştur. 1980 istikrar programı ile döviz kuru, faiz, dış ticaret ve yabancı sermaye politikalarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Günlük kur uygulamasına geçilmiş, ithalat kısmen serbestleştirilmiş, yabancı sermayenin girişlerine kolaylıklar getirilmiştir. 24 Ocak İstikrar Programı ve sonrası uygulanan istikrar ve reform programlarının sonuçları, ilk yıllarda kısmen başarılı olsa bile, ilerleyen yıllarda yerini tekrar krizlere bırakmıştır.

2. 5 Nisan 1994 Krizi ve İstikrar Programı

1989 yılı, 1991 sonuna kadar süren ve 1994'te tekrar şiddetli bir krizle noktalan dört yıllık bir sürecin hazırlandığı yıl olmuştur. GSMH'nin yıllık büyüme hızı % 2'nin altında kalırken, enflasyon biraz yavaşlamış olsa da yine % 60'ı aşmıştır. Kamu kesimi açıkları ise artmıştır (Kazgan, 2006:148-150). Körfez Savaşı Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatı olumsuz etkilemiş, petrol boru hattından elde edilen gelir kaybedilmiş bu arada dış ticaret politikasında uygulama değişikliğine gidilmiştir (Koçyiğit, 2003:507).

Türkiye’de 1990’lı yıllarda cari işlemler açığının artması, kamu kesimi borçlanma gereğinin artması, döviz kurundaki ani değişimler, düzensiz büyüme ve yüksek enflasyon gibi makro ekonomik değişimler ve daha sonraki yıllarda yüksek oranlı ücret ve maaş artışları ekonomiyi bir krize daha hazırlamıştır (Yurdakul ve Erdal, 2003:591).

5 Nisan kararlarıyla öncelikle kamu açıklarının azaltılması, sonra da istikrarın sürekliliği amaçlanmıştır. Döviz kuru ile enflasyonun uyum içinde olması, devalüasyon öneren döviz kuru politikalarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Dış ticaret politikasının döviz gelirlerini arttırıcı olması hedeflenmiştir. Para politikasının hedeflerine ulaşabilmesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bankalardaki tasarruf mevduatının tamamı güvence altına alınarak, bankalarda mevduat tutma özendirilmiştir.

5 Nisan kararları sonrası, döviz kurlarındaki yükselme ihracatı arttırmış cari denge fazla vermiştir. 1994 yılında iç borç stoğu artmış ancak dış borç stoğu azalmıştır. Türk Lirası bir süre istikrar kazanmış böylece iç borçlanmaya gidilerek açıklar kapatılmıştır. KİT lerde yeni düzenlemeler sağlanmıştır. Bankaların mevduat faizlerini yükseltmesi yatırımlar üzerinde olumsuz etki yaratmış ancak tasarruf arttırıcı sonuçlar doğurmuştur (Tüğen, 1994:9-10). 5 Nisan kararlarından sonra enflasyon, faiz ve döviz kurlarındaki yükselme, ithalat ve üretim maliyetlerinde artış düşürülemediği. Maliye politikası ve vergiler konusunda hedefler tutturulamamış, özelleştirme gibi makro konularda değişikliklerin yapılmasında geç kalınmıştır.

1994 yılının başlarında yaşanan kriz sonrası hazırlanan 5 Nisan 1994 İstikrar Programı, IMF tarafından destek görmüştür. IMF ile Stand-By düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenlemede 14 ayda 509,3 milyon SDR’lik (742 milyon \$) kredinin, 5 taksit halinde kullanılması öngörülmüştür. IMF desteğinin devamı için, öngörülen performans kriterleri arasında bütçe ve kamu açıklarının hızla düşürülmesi en başta yer almıştır. IMF gelecek yıllar için Türkiye’nin uyması gerekli parasal hedeflerini ve 2000 yılına kadar tutturması beklenen hedefleri de belirlemiştir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plan dönemini de kapsayan bu süreye ilişkin ekonomik büyüklükler Stand-By anlaşmasında da yer almıştır (Toprak, 1996:156-157,175).

Tablo 1: Türkiye'nin Makroekonomik Büyüklükleri (1991-1995)

	1991	1992	1993	1994	1995
Reel Büyüme (%)	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0
Enflasyon (TÜFE) (%)	66,0	70,1	66,1	106,3	93,6
Enflasyon (TEFE) (%)	55,3	62,1	58,4	120,7	88,5
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	64,6	64,3	52,1	77,8	60,6
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-7,3	-8,1	-14,1	-4,2	-13,2
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	0,1	-0,6	-3,6	1,9	-1,3
Konsolide Bütçe Dengesi (%)	152,2	41,5	182,2	13,7	108,1
KKBG/GSMH %	10,2	10,6	12,0	7,9	5,0

Kaynak: Hazine, 2004, s.43-44; DİE, 2003, s.445-616.

1991 yılında büyüme % 0.3 iken 1994 yılında eksi 6.1'lere inmiştir. 1991 yılında dış ticaret dengesizliği eksi 7.3 oranındayken 1995 yılında hızla artarak eksi 13.2'lere yükselmiştir. Dış ticaret açığı 9.5 milyar dolar iken 1995 yılında 13.2 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 2.6 milyar dolardan 6.4 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'de 1990 yılından itibaren iç borç stoğu hızla artmıştır. Borç stokunun GSMH'ya oranı devamlı yükselmiştir. Türkiye 1994 krizi öncesinde % 3,6 milyar cari işlemler açığı /GSMH oranıyla kriz yaşamıştır. 1990 yılında % 9,4 büyüme hızıyla ekonomi canlanmaya başlamışken, Körfez Savaşı sonunda büyüme oranı % 0,3 düşmüştür. Enflasyon 1990-1995 yılları arasında kronikleşmiş, 1994 krizinde % 120.7'lere tırmanmıştır. 1993 yılında Türk Lirası yabancı paralar karşısında 1988'e göre reel olarak % 22 oranında daha değerli hale gelmiştir. Kurdaki bu aşırı değerlendirme ihracatın karlılığını düşürürken ithalatı nispi olarak ucuz hale getirmiştir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli olarak 1988'de % 81 iken 1993'de % 52'ye gerilemiştir (Tablo 1).

Tablo 2: Dönemi Ekonominin Genel Dengesi (1989 -1993)
(Milyon Dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993
GSMH	1.6	10.89	2.73	6.61	6.80
Dış Açık	-1.58	-1.30	-1.66	-3.62	-9.06
Toplam Kaynaklar	98.42	101.29	101.66	103.62	109.06
Toplam Yatırımlar	23.37	24.90	23.66	23.79	24.34
Toplam Tüketim	75.04	76.49	78.00	79.89	84.73
Kamu Harcanabilir Geliri	15.58	13.66	10.15	8.17	5.87
Kamu Tüketimi	8.84	9.07	9.47	9.50	9.57
Kamu Tasarrufu	6.74	4.57	0.70	-1.33	-3.70
Kamu Yatırımı	10.29	11.48	10.83	9.38	9.14
Kamu Tas. Yat. Farkı	-3.54	-6.89	-10.15	-10.71	-12.84
Özel Harcanabilir Gelir	84.42	86.34	89.85	91.83	94.13
Özel Tüketim	66.20	67.41	68.53	70.39	75.15
Özel Tasarruf	18.22	18.93	21.32	21.44	18.98
Özel Yatırım	13.09	13.43	12.83	14.30	15.19
Özel Tas. Yat. Farkı	5.12	5.49	8.48	7.08	3.78

Kaynak: <http://www.treasury.gov.tr.geneldegerelendirme.htm>, 01.04.2005

1990 yılında dış açık 1.6 milyar dolarken 1993 yılında 6.80 milyar dolara yükselmiştir. Bu zaman zarfında dış borç oranı ve iç borç stoku anormal bir şekilde büyümüştür. 1989 yılında toplam tüketim ve kamu tüketiminde artış görülürken, kamu tasarrufları 1989 yılında 6.74 milyar dolardan 1993 yılında eksi seviyelere düşmüştür. 1988 yılında kamu açıklarının GSMH'ya oranı yüzde 4,9 iken bu oran 1993 yılında % 12,1'e yükselmiştir. Borç stokunun GSMH'ya oranı sürekli artmıştır. Bu dönemde bütçe açığının GSMH'ya oranı % 3,1'den % 6,9'a çıkarak iki kat artış göstermiştir (Tablo 2).

Türkiye, 1994 yılı için IMF'nin öngördüğü fırsatlardan yararlanabilmek için gerekli, hedefleri yakalayamamıştır. Öngörülen reel büyüme hızı %-1,6 iken, gerçekleşme %-6 gibi daha düşük bir oranda olmuştur. Bütçe açığının

GSMH'ye oranı, hedeflenenin (%-3,6) çok üzerinde seyrederek %-9,3 olmuştur. Bu oran 1994 yılı program değerinin de (%-9) üzerinde olmuştur (DPT, 1995:25).

1995 yılından sonra artan ithalat talebi dış ticaret açığına neden olmuştur. Faiz oranları ve enflasyon oranı son yıllardaki en yüksek düzeye ulaşmıştır. Kısa dönemli sermaye girişleri sonucu TL yabancı paralar karşısında değer kazanmış ve kur riskinin önüne geçilememiştir. Görüldüğü gibi, 1990 yılından sonra sıklaşan krizlere geliştirilen istikrar politikaları beklenen başarıyı elde edememiş, 1994 krizinden sonra öngörülen yapısal reformlar gerçekleştirilmemiştir.

3. Ocak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı

1990'lı yıllardan beri Türkiye ekonomisi ve dünya ekonomileri son derece ilginç dönemler geçirmişlerdir. Hem uluslararası alanda hem de ülkemizde ekonomik açıdan beklenmeyen gelişmeler yaşanmıştır. 1997 yılında Güney Doğu Asya ülkelerindeki krizler, devalüasyon, ithalat artışı, dış borçların büyümesi, işsizlik ve enflasyonun artmasına neden olmuş, temel ekonomik dengeler bozulmuştur.

Asya krizinin en belirgin özelliği finansal kriz olarak Ocak 1998'de ortaya çıkmasıdır. Asya ülkelerinde 1990'lı yıllarda para ve finans piyasalarındaki bozulmalar, finansal kurumlardaki başarısızlıklar ve dönmeyen kredilerin oranının artması bölge ekonomilerini krize sürüklemiştir (Stubbs, 2005:199).

1998 yılında Rusya'da yaşanan mali kriz sonrası Ruble'nin devalüe edilmesi ile moratoryumun ilanı Rusya ekonomisinin yoksullaşmasına, sanayi ve tarım sektöründeki çöküşe ve sermayenin yurtdışına çıkmasına engel olamamıştır. Rusya krizi Türkiye'nin dış ticaretini özellikle bavul ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir (Yeldan, 2001:157-158).

Türkiye Güney Doğu Asya ve Rusya krizlerinden büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Ülkelerde yaşanan kriz sonrası uygulanan IMF destekli politikalar kısa dönemde başarılı olsa da, uzun dönemde başarılı olmamıştır. 1998 yılından itibaren finansal nedenler Türkiye'nin ekonomik krize sürüklenmesinde etkili olmuştur.

1998 yılında Türkiye ekonomisinde yerleşen yüksek enflasyon ve yüksek düzeylerdeki kamu açıkları sonrasında orta vadeli bir istikrar programı

hazırlanmıştır. Temmuz 1998 Stand- By programında iyi bir para politikası ile ve enflasyonun düşürülmesi amaçlanmıştır. Program IMF tarafından başarılı bulunmuş, bütçe dengesi ve uluslararası piyasalardan borçlanma kredibilitemizin artması gibi olumlu ekonomik gelişmeler yaşanmıştır (Günel, 2001:36-37). Bu kapsamda IMF'ye sunulan niyet mektubunda uygulanacak sıkı para ve maliye politikası, enflasyonun ve faiz oranlarının düşürülmesi, döviz kurlarındaki belirsizliğin kaldırılması, bankacılık alanında düzenlemeler ve gelirler politikası yer almıştır.

1999 yılı sonuna kadar geçen süreçte Türkiye, sıkı para ve maliye politikalarının yanı sıra dövizci bir çıpa olarak kullanarak enflasyon sorununu kur politikalarıyla aşmaya çalışmıştır. Krizden sonra izlenen yüksek faize dayalı yabancı sermayeyi artırma politikası borçlanmayı daha da arttırmıştır (Karaçor, 2001:88).

Program enflasyonun düşürülmesine dayalı kur ve para politikası, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi için yeni bir ekonomik programı hedeflemiştir. Programda döviz kuru ve para politikasıyla ilgili bazı kararlar alınmıştır.

Programa göre Merkez Bankasının görevlerinin yeniden belirlenmesine yönelik stratejiler geliştirilmiştir. Buna göre kur politikası Ocak 2000-Haziran 2001 dönemini kapsayan 18 aylık sürede enflasyon hedefine yönelik kur sepeti, bunu izleyen ikinci 18 aylık dönemde ise kademeli olarak genişleyen band şeklinde yürütülmesi hedeflenmiştir. (Erçel, 1999:1-4). Ocak 2000 enflasyonu düşürme programı içerisinde, kamu maliyesinde şeffaflaştırma, kamu borçlanma gereği ve faiz ödemelerini azaltmak, sosyal güvenlik, özelleştirme, sermaye piyasası özellikle bankacılık, vergi ve tarım konularında reformlar amaçlanmıştır (Doğan, 2000:14-21-23).

2000 yılı programında enflasyonun kontrol altına alınmasında, ücretlerin çıpa olarak kullanılması da göze çarpmıştır. Programa bir yıl boyunca ücretlerin % 25, kurların ise % 20 dolaylarında artması eklenmiştir. 2000 istikrar programı bütçe harcamalarının kontrol altında tutulmasını, faiz öncesi bütçe dengesinin % 5 dolaylarında fazla vermesini hedeflemiştir (Ertuna, 2005:80-84).

Programın odağında bulunan enflasyonun düşürme hedefi 2000 yılı sonunda % 25 olarak belirlenmiş ancak % 39 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranı % 5-5,5'lük hedefi % 6,3 olarak gerçekleştirmiştir. Dış ticaret açığı 22.3 milyar dolara, cari açık ise 9.8 milyar dolara yükselerek hedeflenen rakamların çok üstünde gerçekleşmiştir (Çarıkcı, 2001:477).

Programın sonuçları değerlendirildiğinde ilk yıl hedeflerinin bazılarında ulaşıldığı söylenebilir. Bu dönemde sıkı para politikasının başarılı olması ve faiz oranlarındaki düşüşe rağmen en olumsuz gelişme ödemeler dengesi göstergelerinde yaşanmıştır. İthalatın arttığı, ihracatın düştüğü ve cari işlem dengesinin bozulduğu görülmüştür. Program boyunca özellikle para ve maliye politikalarının uyum içinde yürütülmesi sağlanmıştır. IMF'den sağlanan ek rezerv kolaylığı ülkeyi rahatlatmış ve ülke ekonomisi kısa bir süre içinde büyümüştür. Para ve döviz kuru politikalarında kısa süreli olsa başarılı sonuçlar alınmasına rağmen ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda diğer hedeflere ulaşamadığı görülmüştür.

4. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

Özellikle 2001 ile 2003 yılları arasında Arjantin, Latin Amerika'da görülen en büyük krizlerden birini yaşamış ve işsizlik, yoksulluk, küçülme ve sermaye kaçıışı ile karşı karşıya kalmıştır (Pion-Berlin ve Trinkulas, 2005:14). Kasım 2000 yılında Arjantin'nin de içinde bulunduğu uluslararası piyasalardaki bozulmadan olumsuz etkilenen Türkiye'de yatırım yapan kuruluşların yatırımlarını geri çekmesi, döviz talebinin hızlı artışı ve Merkez Bankasının net dış varlıklarında meydana gelen azalma sonucu TL likiditesinin daralması, iç piyasayı finansal bir krize doğru taşımıştır (Uygur, 2001:54-55).

Kasım 2000 krizinden önce krize yönelik bir takım tehlike çanlarının çalmasına rağmen, gerekli önlemlerin alınamaması Türkiye ekonomisini kaçınılmaz bir kriz ortamına sokmuştur. Kasım 2000'de artan likidite sıkışıklığı, enflasyon artışıyla beraber TL'nin cazip hale gelmesi, artan cari işlemler açığı, Merkez Bankası döviz rezervlerindeki azalma ve özelleştirme gibi yapısal düzenlemelerin gecikmesi Kasım ayında hızlanmıştır.

Enflasyonun beklenenden yüksek oranda çıkması programa güvenin azalmasına ve programın aksamasına yol açmıştır. Türkiye artan kamu açığı ve borç yükü, yüksek faiz ve yüksek enflasyon gibi ağır sorunlarla krize girmiştir (Alp, 2001:680).

2000 yılının ilk yarısında faiz oranlarının hızla aşağı çekilmesi sonucu, küçük ve orta büyüklükteki bankaların hazine kâğıtlarını zararına satmaya başlamaları ve küçük bankaların büyük bankalarla rekabet edememesi likidite krizine neden olmuştur. Ayrıca Türk lirasının aşırı değerlenmesi ve Türkiye'de yatırım yapan yabancı yatırımcıların toplu halde çıkış kararları banka-

ları pozisyon kapatmaya yöneltmiştir. Yerli ve yabancı yatırımcıların dolar satın alma isteği piyasada bir likidite sıkışması yaşanmasına neden olmuştur. Türk bankacılık sisteminin sağlıklı yapısı da, Kasım 2000 krizinin oluşumunda büyük paya sahip olmuştur.

Örneğin bankalardaki açık pozisyon kapatma telaşı, nakit sıkışıklığı, Demirbank'ın iç piyasadan borçlanmaya girişmesi; ancak iki büyük bankanın buna engel olması nedeniyle Demirbank'ın kamu kağıtlarını satmaya başlaması ve Demirbank'ın diğer bankalarla arasındaki Elektronik Fon Transferine (EFT)son vermesi piyasalarda kargaşaya neden olmuştur. Net sermaye çıkışı sonucunda cari işlemler açığının artması ve bankacılık sektörünün kırılğan yapısı ülkeyi krize sokmuştur (Çarıkçı, 2001:477).

Kasım 2000 krizi ile ilgili olarak, yabancıların artan hisse satışları, borsada 20.000'lerden 9.000'lere bir düşüş başlatmıştır. 14 Kasım 2000 tarihli "Kasırga" adı verilen banka operasyonlarına rağmen borsa kendine gelememiştir (Şengöz, 2004:53-55).

20 Kasımda piyasadaki gerginlik daha da hissedilmeye başlayınca yatırımcıların bono piyasasından çekilmeye başlaması mali piyasaları ve borsayı krize davet etmiştir. Bu arada gecelik faizlere de % 400'e tırmanırken Merkez Bankasının döviz rezervi hızla erimeye başlamıştır. Bu olumsuzluklar yaşanırken Aralık ayında Türkiye'ye yönelik olumlu destek yeni yıla ülkenin krizden geçici de olsa çıkma yolunu açmıştır (Ateş, 2004:195-215).

Kasım 2000 krizine yol açan nedenler arasında hedeflenen özelleştirmelerin yapılamaması, 780 milyon dolarlık Dünya Bankası kredisinin askıya alınması, Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın görev zararlarının 2000 yılına kadar 21 milyar dolara yükselmesi, 1999 yılında ortaya çıkan iki büyük depremin devlete maliyeti 12 milyar dolar olup, devlet bütçesinin 1999 yılında 1.8 milyar dolar, 2000 yılında 4.3 milyar dolar olması da sayılabilir (Boratav, 2000:24-25).

Kriz sonrasında para politikasının hedeflerinde değişikliğe gidilmiştir. Net iç varlıklardaki taban değer uygulamasına son verilmiş, TL mevduatlarına uygulanan zorunlu karşılık oranları 12 Ocak 2001'de % 6' dan % 4' e indirilmiş, bunun sonucunda parasal taban anlamında 8 Şubat' ta % 18 oranında büyük bir daralma yaşanmıştır (Toprak, 2001a:184-185).

Kriz sonrasında finans piyasalarında daralma yaşanmış, reel piyasalar da durgunlaşmış, büyüme özellikle yılın son çeyreğinde iyice yavaşlamıştır.

Cari işlemler açığı 2001 yılında önemli ölçüde daralmış kurdaki reel revalüasyon da atlatılamamıştır ve 2001 yılına oldukça kötümser beklentilerle girilmiştir. Buna rağmen, IMF'nin 7.5 milyar dolar rezerv desteği olmak üzere, toplam 10.4 milyar doları Türkiye'ye tahsis etmesi, kısa süreli de olsa Türkiye'yi rahatlatmıştır (Karabulut, 2002:133). 2000 Kasım Krizinden sonra ekonomi politikalarının amacı dengeleri sağlamak olmuştur. Kriz sonrasında dış ticaret dengesindeki açığı indirerek, cari işlemler fazlası sağlamak ve dış borçlarımızı ödeyebilme gücüne kavuşmak amaçlanmıştır.

Kriz sonrasında yaşanan siyasi belirsizlikler sonucunda reel sektör belli bir süre kendini toparlayamamıştır (Sönmez, 2002).

Kasım 2000'de yaşanan likidite krizi, 2000 enflasyonu düşürme programından azda olsa uzaklaşılması sonucu ekonomi üzerinde ne kadar olumsuz etki yapacağını göstermiştir. IMF'den sağlanan ek rezerv kolaylığı ve kısa vadeli sermaye girişleriyle birlikte faiz oranlarında düşüş sağlanmış ve piyasalardaki tedirginlik kısa süreli de olsa azalmıştır. Ancak 21 Şubat 2001'de yaşanan krizin kaynağını da Kasım 2000 krizi yaratmıştır.

21 Şubat krizi başlangıcında Merkez Bankası 6 milyar dolar satmak zorunda kalmış, gecelik repo faizleri birinci günde % 1500'lere, ikinci günde % 7000'lere kadar çıkmış; İMKB 100 endeksi 17000'lerden 7000'lere, 11000'lerden tekrar 7000'lere düşmüştür. Bazı bankalara aktarılan 3 katrilyon TL karşılığı satılan yaklaşık 4 milyar dolar piyasadaki likidite krizini engellemeye yetmemiş, 16 Şubat'ta 27.9 milyar dolar olan TCMB'nin döviz rezervi 5.4 milyar dolar azalarak 23 Şubat'ta 22.5 milyar dolara düşmüştür. 19 Şubat'ta 1\$=686500 TL olan döviz kuru 23 Şubat'ta 920000TL'ye çıkmıştır (Güloğlu, 2001:526).

Şubat ayında Cumhurbaşkanı'nın Başbakanla tartışması gibi siyasi gerginlikler uygulanan programa olan güvenin tamamen kaybolmasına neden olmuş, yine dövize yönelme başlamıştır. Şubat 2001 Krizi, Kasım 2000 Krizinin bir devamı niteliğinde olmuş, 19 Şubat 2001'de döviz krizi şeklinde karşımıza çıkmıştır. Şubat 2001 krizi siyasi olarak da piyasalara güvensizlik olarak yansımıştır. IMF destekli programda sabit kur, finansal serbestleşme uygulaması şirket ve banka bilançolarındaki bozulmalara, dışarıdan borçlanmaya neden olmuş, bu durum Şubat 2001 krizinde etkin rol oynamıştır.

2001 Krizi ile ekonominin % 9,4 oranında küçüldüğü görülmektedir. % 75' ere varan devalüasyonun da etkisi ithalatı pahalılaştırırken, ihracatı artırmıştır. Dış ticaret açığı ise, 4.4 milyar dolara düşmüştür. Cari açık 3.3

milyar dolar fazla vermiştir. Enflasyon TEFE' de %86,6' ya yükselmiştir. Dış borçlanmanın GSMH'ya oranı % 77' ye yükselmiş, iç borç stoğunda da artış gözlenmiştir. Kısa vadeli yabancı sermayenin azalmış, TL'ye güven çoktan kaybolmuş ve kişi başına GSMH dolar cinsinden 2123 dolara düşmüş bu göstergeler 2001 yılının Türkiye ekonomisi için kötü bir yıl olduğunu göstermiştir (DİE, 2003).

Kriz döneminde Merkez Bankası, döviz rezervlerini kullanmamakla birlikte, yurtdışında yerleşik kişilerin Türk Bankalarında açtığı döviz hesapları artmış, döviz fiyatı spekülasyonlara açık bir şekilde oluşmuş, Merkez Bankası IMF'den gelen dövizlerin bir bölümünü Hazine'ye kredi olarak vermiştir (7-8 milyar dolarlık). 1999-2002 yılları arasında Dünya Bankasından 3 milyar dolar kredi kullanılmış, 1.5 milyar doları ödenmiştir. 1999 yılından 2002 yılına kadar IMF'den 25.7 milyar dolar kredi kullanılmış ve 2002 yılına kadar 7.6 milyar dolar faizi ile birlikte geri ödenmiştir (BDDK, 2001:21).

Şubat 2001 krizi sonucunda dövizde sabit kurdan vazgeçilmesi ve bankacılık sektöründe yüksek faizler maliyet artışlarına sebep olmuştur. Bankaların ellerinde bulunan kağıtların piyasa değerlerindeki düşüş ve bankaların geri dönmeyen kredileri, bankacılığın kırılgan yapısını devam ettirmiştir.

Krizden sonra, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir. Kamu ve fon bankalarına nakit ve devlet iç borçlanma senedi olarak aktarılan kaynaklar nedeniyle kamunun borçlanma ihtiyacı daha da artmıştır. Bankaların daha risksiz ve daha yüksek getirili olmaları nedeniyle plasmanlarını bu yöne kaydırmış olması, kamu borçlanmalarının önemli bir kısmının bankacılık sektörü üzerinden karşılanmasına yol açmıştır (İşcan, 2003:85).

Bankacılık kesiminde Etibank, Bank Kapital ve Demirbank'ın TMSF'ye devredilmesiyle çıkan tartışmalar, bazı küçük çaptaki bankaların bankacılık yapma yetkilerinin ellerinden alınması, kamu bankalarının mevduatlarının görev zararlarını kapatmak için kullanılması, özel bankaların ise mevduatlarının çoğunluğuna devlet tahvili alınması ekonominin kaynaksız kalmasına yol açmıştır. Özellikle Şubat 2001 krizini de kapsayan dönemlerde banka kredilerinin yüksek olduğu, kredilerin azaldığı ve özkaynaklarının hızla eridiği görülmüştür.

Şubat 2001 krizi sonrası finansal düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin, bankalardan günlük kur bilgileri alınmaya başlamış, mali yapıları zayıf olan

bankaların sermaye yeterliliği rasyosunun 2001 sonuna kadar % 8'e kadar yükseltilmesine yönelik anlaşmaya varılmıştır. TCMB, bankaların kaynak maliyetlerini düşürmek amacıyla TL cinsinden mevduatlar için ayrılan münzam karşılıklara piyasa oranları üzerinden faiz ödemeyi kabul etmiştir. Bankaların ve iştiraklerin birleşmesini kolaylaştırmak ve teşvik etmek üzere gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özel Finans Kurumları Birliği'ne bu kurumlardaki tasarrufların korunması amacıyla "güvence fonu" kurma ve bu fona usul ve esasları belirleme yetkisi verilmiştir. Ancak özellikle kamu bankaları, aşırı düzeyde likidite ihtiyaçları nedeniyle bu krize karşı yeterli direnç gösterememiştir (BDDK, 2001:21).

Kasım krizinde ek önlemler alınmasına rağmen Şubat 2001 krizinde piyasalar alt üst olmuştur. Döviz talebinin artışı ve faizlerdeki yükselme, döviz kuru çıpasının terk edilerek 22 Şubat 2001'de dalgalı kura geçilmesine yol açmıştır. Kasım ve Şubat krizleri, IMF tarafından Türkiye'ye önerilen programdaki bazı politikaların uygulanamaması sonucunda mali piyasaların verdiği tepkiler, piyasalardaki güven unsurunun yok olması ve siyasal istikrarın uzun süre sağlanamaması sonucu ortaya çıkmıştır. 2000 yılı başında enflasyondan kurtulmayı ve ekonomiyi istikrarlı bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan enflasyonu düşürme programı, Kasım 2000'de derin yara almış mali piyasalara güvenin kaybolmasıyla dalgalı kura geçilmiş, Şubat 2001'de de tamamen çökmüştür. Dalgalı kur rejimine geçilmesinden sonra kriz yönetimi başka bir boyut kazanmış, yeni istikrar programı arayışına başlanmıştır.

Tablo 3: Türkiye'nin Makroekonomik Büyüklükleri (1996-2002)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Reel Büyüme (%)	7,1	8,3	3,9	-6,1	6,3	-9,4	7,8
Enflasyon (TÜFE) (%)	80,4	85,7	84,6	64,9	39,0	68,5	29,7
Enflasyon (TEFE) (%)	85,9	81,8	71,8	53,1	32,7	88,6	30,8
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	53,2	54,1	58,7	65,4	51,0	75,7	69,8
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-10,5	-15,3	-14,2	-10,4	-22,3	-4,4	-4,4
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-1,3	-1,3	1,0	-0,7	-4,9	2,3	-1,0
Konsolide Bütçe Dengesi (%)	291,0	81,0	65,0	147,5	40,4	122,4	36,8
KKBG/GSMH %	8,6	7,7	9,4	15,5	11,8	16,4	12,8

Kaynak: Hazine, 2004, s.43-44; DİE, 2003, s. 445-616.

Türkiye 1994 krizinden sonra hızlı bir büyüme trendine girmiştir. 1996 yılında % 7.1, son çeyrekteyse % 8.3'lük bir artışla, yılı % 7.2'lik bir büyümeyle kapatmıştır. 1998 yılı sonunda başlayan küçülme 1999 yılında da devam etmiş 17 Ağustos Depremi'nin de etkisiyle 2000 yılı GSMH artışı ise % 6,3 oranında negatif olmuştur. Enflasyon oranı 1998'e kadar % 80'lerin üzerinde iken 2000 yılı başlarında % 32,7'ye kadar düşmüştür. Büyüme oranlarının yükseldiği bu yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı 2000 yılında % 51'e kadar gerilemiştir. 2000 yılı sonu itibariyle cari açık/GSMH'ye oranı, 9,8 milyar dolar ile % 4,9 oranında olmuştur. 2000 yılında dış ticaret açığı 10.4 milyar dolardan 22.3 milyar dolara; cari açık ise 1.3 milyar dolardan 9.8 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında dış ticaret açığı önemli ölçüde daralmış ve 4.4 milyar dolara düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı % 75'lere çıkmıştır. Cari açık ise 3.3 milyar dolar fazla vermiş, enflasyon ise %86,6 ya kadar yükselmiştir. Kamu açıkları sürekli artmış, KKBG/GSMH oranı 2000 yılına oranla % 4,6 artarak %16,4 olarak gerçekleşmiştir. GSMH 2001 yılında % 9,4 olarak gerçekleşmiş ve 2000 yılına oranla % 26,5 küçülmüştür (Tablo 3).

2000 Yılı istikrar programının başarısız olması, ekonomi politikalarının, hatalardan ders almamış olması ve programı katı bir şekilde uygulamaya devam etmesi ile açıklanabilir. Böyle bir tutum programın ekonomi üzerindeki maliyetini arttırırken, bir yandan da yeni kriz risklerini ortaya çıkarmaktadır (Ertuna, 2005:127).

5. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Değerlendirilmesi

Türkiye 1965 yılından beri Avrupa Topluluğuna girme yolunda sürekli bir çaba içinde olmuştur. 1990'lı yılların ardından küreselleşmenin de etkisi ile dünya yeniden şekillenmeye başlamıştır. Türkiye stratejik konumuyla küresel sermayenin vazgeçemeyeceği bir ülkedir.

Türkiye'nin 2000 yılı boyunca uygulamış olduğu kur çıpasına dayalı enflasyonu düşürme programı, bütünüyle Avrupa Birliği Programı ile uyumlu hale getirilmiştir. Bu programda bankacılık sektörünün güçlendirilmesiyle ilgili reformlar hızlandırılmıştır. Orta vadede yükselen faiz ve döviz kurlarına istikrar sağlanmaya çalışılmış, makro ekonomik dengeler kurularak ekonomide istikrarlı büyüme ortamı sağlanmaya çalışılmıştır (Tezmen, 2001: 462).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı ile uygulamaya başlatılan istikrar programı IMF ile yapılan Stand-

By anlaşmalarının devamı niteliğinde olmuştur. (Hazine Müsteşarlığı, 2001:1). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı IMF destekli ortodoks istikrar programı olarak uygulamaya konulmuştur. Bu programla enflasyonu düşürme hedefi öncelikli olmaktan çıkmıştır. Programın temel amacı, makro ekonomik politikalarla hedeflere ulaşmak ve uzun dönemde mali ve yapısal istikrarı sağlamak olmuştur.

Bu programda döviz kuru çıpasına dayalı kur rejimi terk edilerek dalgalı kur rejimine geçilmiştir. GEGP, kısa vadede para politikasının tek hedef olması kararlaştırılmış, şeffaflığın artırılması ve bağımsız bir Merkez Bankası amaçlanmıştır. Orta vadede enflasyon hedeflemesi yapılarak, fiyat istikrarının sağlanması amaçlanmıştır. Uzun dönemde ise yapısal bankacılık reformları ile istikrarlı bir büyüme amaçlanmıştır (Serin ve Bastı, 2001:1216).

GEGP, ekonomideki yapısal sorunların önemini vurgulayarak, yapısal reformların yapılmasını hedeflenmiştir. IMF destekli program, yapısal reformların yanında para ve bütçe politikalarına dayandırılarak dönem dönem gerekli önlemler alınmıştır. Buna göre faiz dışı fazlasının artırılması, kağıt ihracı, yabancı sermaye, muhasebe ve vergi reformu, ile ilgili konularda hedefler belirlenmiştir.

5.1. Programın Genel Stratejisi

Programın 2001 yılının sonuna kadarki temel hedefleri, büyümede %-3 ve enflasyonda TEFE %57,6 ve TÜFE'de % 52,5 olarak belirlenmiştir. Ancak enflasyon % 88,6 (TEFE) ve %68,5 (TÜFE); ekonomik büyüme %-9,4 olarak gerçekleşmiştir (Güloğlu, 2001:528).

GEGP programında 2002 yılı sonunda TEFE % 31, TÜFE % 35, GSMH'nın 155,7 milyar dolar, ithalatın 45.5 milyar dolar ve Dolar kuru 1 milyon 801 bin lira, ihracatın 32 milyar dolar olarak gerçekleşmesi, büyümenin % 5-6 oranına yükselmesi, dış cari açık seviyesinin GSMH'nın % 3'nün altında olması hedeflenmiştir (Toprak, 2001b:1424-1429).

Türkiye ekonomisinin 2002 ve 2003 'ün birinci çeyreğindeki %7'yi aşan büyüme performansı da faiz dışı fazla hedeflerini tutturmadaki ve genel olarak yapısal reformları uygulamadaki başarılarının sonucu olarak değerlendirilmektedir.

1. Kamu Maliyesini Düzenleyici Kararlar

2001 yılı konsolide bütçe faiz dışı fazlası hedefine ulaşmak için kamu maliyesi alanında birtakım kararlar alınmıştır. Aralık 2000'de alınan gelir getirici önlemler uygulanmaya çalışılmıştır.

GEGP, makroekonomik hedefleri arasında iç borç dinamiğine ilişkin olarak 2000 yılında %4,6 olan konsolide bütçe faiz dışı fazlasının ulusal gelire oranını 2001 yılında %5,1 düzeyinde yükseltmeyi hedeflemiştir (Voyvoda ve Erinç, 2006:2).

GEGP Türkiye'deki vergi reformuna önem vermiştir ama kapsamlı bir vergi reformu yapılamamıştır.

2. Gelirler Politikası

Hedeflenen enflasyonla uyumlu gelirler politikası uygulanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, fiyat ve ücret konularında İş çevreleri ile görüşülerek ılımlı ücret ve fiyat artışları sağlanmıştır. (<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm>.2002, 2006:23).

3. Özelleştirme İle İlgili Kararlar

GEGP, özelleştirmelerden 2000 ve 2001 yıllarında beklenen elde edilememiştir. Öte yandan tekel konusunda hedef tutturulamamıştır (<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm>.2002, 2006: 41).

4. Bankacılıkla İlgili Alınan Kararlar

Bankacılık sisteminin, temel görevi olan reel sektöre kaynak aktarımı işlevini yerine getirecek biçimde yapılandırılması, güçlendirilmesi ve denetlenmesi de büyük önem taşımaktadır.

Kamu bankalarına zarar oluşturacak görev verilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Kapsamındaki Bankaların tasfiye edilmesine karar verilmiştir (Esen, 2005:19).

5. Para Politikası

Parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesine dayalı para politikasına geçilmiştir. Para tabanı uygulamasına geçilmiştir. Para tabanı uygulaması ile nominal milli gelirin artması hedeflenmiştir.

GEGP uygulamasıyla süre gelen TL'deki değerlenmenin 2002-2004 yılları arasında aşırı değerlenmesi, dövizin baskı altında olmasına neden olmuştur. Dış ticaret dengesi ithalat lehine değişmiş, cari işlemler açığında büyüme, yüksek faiz getirisinin sıcak para akımlarının cazip hale getirmiştir.

2001 krizi sonrası kısa vadeli dış borçların TCMB Net rezervlerine oranı GEGP ile %58,6 ile yükselişe geçmiştir. Bu da büyük hacimli kısa vadeli sıcak para girişleri sonucunda cari işlemler açığını artırmıştır. 2001 krizi sonrası uygulanan GEGP ile büyüme hızı 2004 sonunda %9,9 olmuştur (Erinç, 2005).

Dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesi ile birlikte Merkez Bankası'nın para politikası yeni bir boyut kazanmıştır (Seyidoğlu, 2003:141-156).

6. Temel Yapısal Değişim Kararları

GEGP, temel yapısal değişim kararları ilgili birtakım kanunlar çıkartılmıştır. Örneğin, Telekom'un % 51'inin satışına izin veren Kanun'un çıkarılması, Tütün Kanunu ve Şeker Kanunu'nun çıkarılması, Petrol ve Doğalgaz Kanunlarının çıkarılması bunlar arasında sayılabilir (Hazine Müsteşarlığı, 2001:25).

GEGP'da büyümeyle ilgili olarak tasarrufların artırılması ile ilgili önlemler alınabilmiş, %7'yi aşan büyüme performansına ulaşılmıştır (Akalin, 2001:263).

IMF Bu program çerçevesinde Uluslararası Para Fonu'nun yeniden desteği sağlanmıştır. 2000 yılı başından bu yana olan dönem içerisinde dış finansmana yönelik olarak IMF'den 19.5 milyar dolar taahhüt edilmiş, bu tutarın 12.1 milyar doları kullanılmıştır. 2001 yılı sonuna kadar 6.1 milyar doların daha kullanılması öngörülmüştür (Kök, 2001:1201).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra uygulamaya konulan GEGP, krizlerden kaynaklanan belirsizlik ortamından çıkılmasında etkili olmuştur.

Türkiye ekonomisinde, 2004 yılı sonunda ortalama % 9,9 büyüme hızına ulaşıldığı, enflasyonun da % 9,3'e düştüğü olumlu gelişmeler arasında gözlemlenirken, cari işlemler açığının büyümesi, reel ücretlerin artmaması, işsizliğin % 10,3 gibi yüksek seviyelerde gerçekleşmesi, Türk Lirasının aşırı değerlenmesi ve kamu borç stoğunun artması olumsuz gelişmeler arasında sayılabilir. Makroekonomik hedefleri arasında yer alan 2006 sonuna kadar kamu kesimi bütçe dengesinde % 6.5 faiz dışı fazla verilmiştir (Erinç, 2001:1).

Türkiye ekonomisinin son durumuna bakıldığı zaman karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Cari işlemler açığı 2002-2007 yılını kapsayan beş yılda toplam 118 milyar dolarla ulaşmıştır. İç borçtaki artış dış borca nazaran daha az oranda artmakla birlikte 2002'den bu yana % 70'lik bir artış gerçekleşmiştir.

2002 yılından bu yana dış borç % 83 artmıştır. Toplamda 2007 yılında borçlar 492 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin yıllık ithalatı 2002-2007 yılları arasında % 129 oranında artarken, ihracatta % 139 oranında artış gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 2002 yılında 15,5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2007 yılında 63 milyar dolara ulaşmıştır. 2007 yılının III. Çeyreğinde büyüme % 2 'ye düşmüştür (Ege Bölgesi Sanayi Odası, 2008). Bu tabloyu her kesim kendine göre yorumlamakta ve görmek istedikleri tabloyu topluma empoze etmeye çalışmaktadırlar.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye yıllardan beri büyük ekonomik krizler yaşamıştır. İncelenen üç büyük krizin göstergelerinde Türkiye'de makroekonomik bir istikrarın olmadığı görülmüştür. Zaten pamuk ipliğine bağlı olan ekonomimiz dünyadaki ekonomik krizlerden ve ülke içindeki siyasi çekişmelerden de etkilenmiştir. Yüksek enflasyon, cari açık, kamu açıkları, döviz kuru dalgalanmaları, iç ve dış borçlanma gibi makroekonomik sorunlar çözülmeden, büyüme trendine girmek ve finansal entegrasyonu sağlamak mümkün olmamaktadır. Türkiye'de yaşanan üç büyük krizin kökeninde de finansal sorunlar yatmaktadır. Bunlardan en önemlisi kamu finansman açığı ve bu açığın kapatılması amacıyla yapılan borçlanmadır. Uygulanan programlarda kamu finansman açığı borçlanmayla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu arada sıcak para, Türk Lirasının aşırı değerlenmesine yol açmış, ithalatı arttırmıştır. Dış ticaret açığının büyümesi, cari işlemler açığını ve yeniden dış borçlanmayı da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan sermaye girişleri Merkez Bankası rezervlerini arttırırken, Türk Lirasının arzının artması faizleri düşürmüş bu da yabancı sermayenin tekrar ülkeyi terk etmesine yol açmıştır. Bu durumda Merkez Bankası rezervleri azalmış, Türk Lirası sıkışıklığı faizleri arttırmış ve ülke tekrar bir kısır döngüye girmiştir.

Ülkeleri krize götüren, makroekonomik dengesizliklerdir. Ülkemizdeki kriz dönemlerinde enflasyonu ve kamu açıklarını önlemek öncelikli olmuştur. Makroekonomik dengesizlikler ve bankacılık düzenlemeleri yetersiz olan ekonomilerde sermaye hareketleri de olumsuz etkilenmektedir. Uluslararası finansal piyasalardaki entegrasyon ve küreselleşme arasında yakın bir ilişki olduğu unutulmamalıdır. 1990'lardan sonra Meksika, Güney Doğu Asya, Rusya, Brezilya, gibi yeni sanayileşmekte olan ülkelerde yaşanan mali krizler bu ülkelerde büyük yıkımlara yol açmıştır. Ülkeleri etkisi altına alan

küreselleşme sonucunda yabancı sermaye hareketleri hızlanmış ve yanlış politikalar sonucu mali krizler meydana gelmiştir. Makroekonomik alanda dengeler sağlanmadan, yabancı sermaye konusu çözülmeyen ve sağlam bir bankacılık sistemi kurulmadan mali entegrasyona geçmek, ileride önemli mali krizlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Ekonomik istikrar uzun ve çok sancılı bir süreç gerektirir. Türkiye’de uygulanan istikrar programları kısa sürede kısmi başarılar elde etmiş, genelde uzun sürede başarılı olamamıştır. Kriz sonrası uygulanan istikrar politikalarının monetarist içerikli olması sebebiyle ileriye yönelik yapısal reformların uygulamaya konulmaması, yeni krizleri ortaya çıkarmıştır. IMF’nin ödemeler dengesinin iyileştirilmesine yönelik programıyla birlikte, özelleştirme, bankacılık, mali reformlar ve mali yardımlar içeren istikrar programları Türkiye’ye olumlu katkılar sağlamıştır. IMF’nin kuruluşundan bugüne kadar Türkiye; içine düştüğü ekonomik krizlerden kurtulabilmek, yapısal değişimleri sağlayabilmek ve finansman sıkıntısını giderebilmek amacıyla sürekli IMF destekli ekonomik istikrar programları uygulamıştır. Bu yüzden krizlerin önlenmesi konusunda IMF politikalarının sürekli gözden geçirilmesi ve değişen ülke şartlarına göre yeni politikaların yerinde ve doğru zamanda uygulanması gerekmektedir. Ancak ülkemizde yapısal düzenlemelerin yeteri kadar yapılamaması, zaman zaman yaşanan siyasi değişimler, IMF politikalarının uygulanma sürecini etkilemiş ve başarılı sonuçların gecikmesine neden olmuştur. IMF – Türkiye ilişkileri, başlangıçtan bu yana Türkiye’nin ekonomik bunalıma girdiği hemen her aşamada devam etmiş ve her ortalama üç yılda bir stand-by düzenlemesi yapılmıştır. IMF destekli programları uygulayan Türkiye, kısa süreli de olsa Türk Lirası ve Döviz politikalarına hakim olmuştur. Faiz oranlarında istenilen hedefe ulaşamamış ise de enflasyon kontrolünde ve döviz fiyatının bu tabanda oturtulmasında başarılı olunmuştur. Bunun dışında sanayi ve tarımsal üretim ile ticaretin gelişmesi konuları biraz geride kalmış ama piyasa dinamikleri çalışmıştır. İmalat sanayinde üretim artmış, iç talebin küçülmesi karşısında imalat sanayi, dış pazara yönelik üretime geçmiştir. Fiyat kırma pahasına miktar olarak artan ihracat, imalat sanayinde büyüme fırsatı yaratmış turizm sektörü de bu sürece yardımcı olmuştur. Ancak günümüzde kamu kesimi net borç stoğunun GSMH’ya oranının sürekli artması devam etmektedir. Bütçe açığı ve kamu borç stoğunun yüksek seviyelerde olması düşündürücüdür. Bu nedenle büyümenin doğal büyüme hızı oranına çekilmesi ve böylece cari işlemler açığının azaltılmasına dikkat edilmelidir. Başta özelleştirme olmak üzere yapı-

sal düzenleme tedbirlerinde gecikmeler ortaya çıkmaktadır. Bankacılık sektörünün yeniden düzenlenmesi, enerji sektörünün serbestleştirilmesi, alt-yapı tesislerinin geliştirilmesi dikkat edilmesi gereken diğer konulardır. Türkiye’de kamu ve özel sektörün katılımı ile yatırım ortamının iyileştirilmesi konusunda kapsamlı çalışmalar yapılmış ancak doğrudan yatırımların Türkiye ekonomisine çekilmesinde istenen hedefler gerçekleştirilememiştir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik alanda uluslararası sermayeye yön veren kuruluşlarla ilişkisi iyi olmak zorundadır. Türkiye’nin de IMF ile ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi gerekmektedir.

Ülkemizde ya da dünyanın herhangi bir ülkesinde yaşanan krizler, bir yandan ülkelerin büyük oranda güç kayıp etmelerine diğer taraftan da yeni fırsatlarla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Bugün ve bundan sonra da ülkemizde veya dünyada benzer krizler ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle yapılması gereken, ülkelerin krizlere her zaman hazırlıklı olması, geçmiş krizlerden ders çıkarmış olması ve gerekli önlemleri zaman geçirmeden uygulamaya koymuş olmasıdır. Krizden etkilenmiş olan sektörlerin çok hızlı bir şekilde krizden çıkarılmaları sağlanmalıdır. Yaşanılan üç büyük krizde de Türk toplumu bu uygulamaların faturasını fazlasıyla ödemiştir.

Küreselleşen dünyanın bir oyuncusu olarak Türkiye dünyadaki bu değişimin içinde yer almak zorundadır. Türkiye uluslararası platformda ve özellikle içinde bulunduğu hassas bölgede daha aktif bir rol almalıdır. 21. yüzyılın bir toplumu ve başarılı bir küresel oyuncusu olmak için, istikrar içinde sürdürülebilir boyutlu büyüme gereklidir. Türkiye, elinde bulunan genç nüfusu iyi kullanmalıdır. Türkiye, ekonomide büyüme ve fiyat istikrarının sağlanacağı, kamu maliyesi dengesinde olumlu gelişmelerin olacağı, reel sektörün üretiminin ve yatırımının artırılacağı, makroekonomik dengelerin sağlıklı bir seviyeye getirileceği bir ülke konumuna gelerek, bu konudaki kararlılığını IMF’ye göstermek zorundadır. Türkiye’nin kriz havasından çıkıp, sürdürülebilir büyüme konumuna dönmesi için çok önemli fırsatlar yaratılmıştır. Ekonomide üretim kapasitesi artırılarak, ekonomik ve siyasal istikrarla birlikte sağlanan güven ortamında, uluslararası kuruluşlarla ilişkiler geliştirilmelidir. Ekonomik krizlere sahne olmamak için Türkiye’nin AB’nin siyasal kriterleri yanında ekonomik kriterlerine (Maastricht Kriterleri) de uygun bir biçimde yapısal ekonomik reformlara devam etmesi gerekli olup; ticaret yapılabilecek en yakın ve en güçlü oluşumun, AB olduğundan, Türkiye’nin AB’ye kendi siyasi ve sosyal çıkarlarını gözetererek girmesi gerekmektedir. ABD ile geniş ölçülerde serbest ticaret anlaşmaları yapılarak bu ülke ile

ilişkiler de geliştirilmelidir. Bu bağlamda başta Asya olmak üzere, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ile ticaretin geliştirilmesi de oldukça önemlidir.

Sağlıklı bir ekonomik dengenin kurulmasında başta ülkenin kendi özel şartlarına uygun, sosyal içerikli ulusal bir ekonomik politikanın oluşturulması ve bu politikaların her dönemde kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Politik sebepler nedeniyle siyasi istikrarın yok edilmesine, hükümetlerin zayıflamasına ve dolayısıyla ekonomik programların tehlikeye girmesine izin verilmemelidir. Türkiye'nin ekonomik refaha kavuşmuş, modern, küreselleşme sürecine uyum sağlayan bir ülke konumuna gelmesi için; bütün fırsatlar değerlendirilmeli ve ekonomik dengeleri sağlayıcı tüm politikalar acilen uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Güneri; *Türkiye'de Piyasa Ekonomisi'ne Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz*, TİSK, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2001
- Alp, Ali, "Bankacılık Krizleri ve Krize Karşı Politika Önerileri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:7, Sayı: 41, İstanbul, Eylül-Ekim 2001, s.680.
- Altınok, Serdar ve Murat Çetinkaya, "1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y. O Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2001.
- Ateş, Koray "Finansal Krizlerden Bankacılık Krizlerine Bir Değerlendirme", *Piyasa Dergisi*, Yaz, Sayı: 11, 2004.
- BDDK, *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*, 15 Mayıs 2001.
- Berlin, David Pion ve Horold Trinkulas, "Democratization, Social Crisis and the Impact of Military Domestic Rules in Latin America", *Political and Military Sociology*, Vol: 33, No. 1, 2005,
- Boratav, Korkut, "Dış Borca Yöneliş Bir Tuzak", *TOBB Ekonomik Forum Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 2, Şubat, 2000.
- Çarıkçı, Emin, "2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Sebepleri ve Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:7, Sayı:41, (Eylül-Ekim), 2001.
- DİE, 1923-2002 İstatistik Göstergeler, DİE Matbaası, Ankara, 2003
- Doğan, S., "2000-2002 Dönemi Stand- By Programının Türkiye Ekonomisi Hedefleri-Politikaları", *Banka-Mali Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl: 37, Sayı: 5, 2000, İstanbul.
- DPT, *5 Nisan Kararları ve Uygulama Sonuçları*, Ankara, 1995.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası, *Rakamlarla Türkiye 2002-2007*, İzmir, 2008
- Erçel, Gazi "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması", *TCMB*, 1999, Ankara, s. 1-4

- Erinç, Yelda, “Sıcak Para Akımları, Dış Borçlar ve Reel Kur”, <http://www.bilkent.edu.tr/%7EYeldan/Yeldan15-9Mart05.pd>, 10.03.2005.
- Erinç, Yelda, Doğu Asya Krizinin Etkikeri Üzerine Bir Makroekonomik Genel Denge Modelinin Sonuçları’, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 226, 2001, Ankara.
- Ertuna, İ. Özer, *Türkiye Ekonomisinin Kayıp Yılları (1989-2005)*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2005.
- Esen, Oğuz, “Bankacılık Krizleri, Yeniden Yapılandırma Programları ve Türk Bankacılık Sektörü”, *Siyasa Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, İzmir, Bahar 2005.
- Güloğlu, Bülent, “İstikrar Programından İstikrarsızlığa; Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri, *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Semih Ofset, Ankara, 2001.
- Günel, M., “Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 180, 2001, Ankara.
- Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*, Ankara, 2001.
- Hazine Müsteşarlığı, *Hazine İstatistikleri, 1980-2003*, Ankara, 2004.
- İşcan, Ayşe, *Banka Kredilerinde Daralmanın Ekonomik Etkileri ve Krizlerdeki Gelişimi*, T.C.M.B., Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2003.
- Karabulut, Gökhan, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yayınları 328, İstanbul, 2002.
- Karaçor, Zeynep, *İstikrar Politikaları ve Uygulamaları Ders Notları*, Dizgi Ofset Matbaacılık, Konya, 2001.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kazgan, Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomik Politik Açısından Bir İrdeleme*, Bilgi, İstanbul, 2005.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Koçyiğit, Ali, *Makro İstikrar Politikası, 1980-2003 Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Edit: Turgut Göksu ve diğerleri, Siyasal Kitabevi, Ankara, Nisan 2003.
- Kök, Recep, “İktisadi Krizlerin Konjonktürel Analizi ve Türkiye Özeline İlişkin Bir Deneme”, *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Semih Ofset, Ankara, 2001.
- Orhan, Z. Osman, *Başlıca Enflasyon Teorileri ve İktisat Politikaları*, Filiz, İstanbul, 1995.
- Öztürk, Salih, 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Piyasaların Gelişimi (Türkiye Örneği)”, *Maltepe Üniversitesi İİBF Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi*, Sayı 2, Samsun, 2003.
- Parasız, İlker, *Enflasyon-Kriz Ayarlamaları*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001,
- Parasız, İlker, *Kriz Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996.
- Serin, Vildan ve Eyüp Bastı, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği”, *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Semih ofset, Ankara, 2001.

- Seyidoğlu, Halil, “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, *Doğuş Üniversitesi Yayını*, Sayı: 4 (2), Ankara, 2003.
- Sönmez, Cahit, “Belirsizlik ve Yüksek Reel Faizler” Finansal Forum, 12.06.2002.
- Sönmez, Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Stubbs, Richard, *Rethinking Asia's Economic Miracle*, Palgrave Macmillan, New York, 2005,
- Şengöz, Tuncer, Finansal Piyasalarda Çılgınlık ve Çöküş, *Borsanız Kütüphanesi*, İstanbul, 2004.
- Tezmen, Oğuz, “Ekonomik Krizlerin nedenleri ve Tahribat ile Krizden Çıkış Yolları”, *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Semih Ofset, Ankara, 2001.
- Toprak, Metin, “Türkiye'nin Ekonomi Politikası ve Mali Krizler”, *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Semih Ofset, Ankara, 2001a.
- Toprak, Metin, *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- Toprak, Metin, *Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Deneyimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001b.
- Tüğen, Kamil, “5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme” *Maliye Yazıları*, Sayı: 44, İstanbul, 1994.
- Uygur, Ercan, “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 227, 2001, Ankara.
- Voyvoda, Ebru ve Erinç, Yelda, “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”, http://www.bilkent.edu.tr/_yeldane/V&Yerc,20021.pdf, 2006
- White, Ben Thirkell, *The IMF and The Politics of Financial Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Yurdakul, Elif ve Fuat Erdal, “Enflasyon ve Para Politikası”, *1980-2003 Türkiye'nin Dış Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Edit: Turkut Göksu ve diğerleri, Siyasal Kitabevi, Nisan, Ankara, 2003.
- <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm.2002.19.09.2002>.
- <http://www.treasury.gov.tr.geneldegerlendirme.htm.01.04.2005>.